

שליחותה של גולדה מאיר לארה"ב במלחמת העצמאות

מאת: ד"ר דורון רוזן

תאריך: 08.12.2008

הרצאה שניתנה ביום העיון לציון 30 שנה לפטירתה של גולדה מאיר, "יד בן צבי", ירושלים

ההרצאה מסתמכת על ספרו של ד"ר דורון רוזן, בעקבות האוצר האמריקאי, פעילות ה"הגנה" בארצות הברית, 1949-1945

על המחבר:

ד"ר דורון רוזן, מנחה עבודות מחקר באוניברסיטה הפתוחה, מומחה בתחומי ההיסטוריה והסוציולוגיה של היהדות האמריקאית.

א. הקדמה ורקע תיאורטי

הנושא הכללי של הרצאה זו הוא שליחותה של גולדה מאיר לארה"ב במלחמת העצמאות, אולם תכליתה או התמקדותה, הוא בבירור תרומתה של שליחותה זו למאמצי ההתעצמות הצבאית של ה"הגנה" (ואח"כ צה"ל) במלחמת העצמאות. לשם מילוי תכלית זו מן הראוי, תחילה, להציג רקע קצר של פעילות ההתעצמות הצבאית היהודית שנערכה בחו"ל ושל הנסיבות שהביאו לשילובה של גולדה בפעילות זו.

הפעילות להעצמת כוחם הצבאי של היישוב וה"הגנה" החלה מאמצע יולי 1945 לערך ונמשכה עד לאפריל 1949, מועד סיומה הבלתי רשמי של מלחמת העצמאות. למרות שניתן לאתר מרכיבים מפעילות זו ששמרו על רציפות לאורך כל התקופה האמורה, ראוי לחלקה לשתי פעולות התעצמות בפני עצמן או לשתי תקופות פעילות נפרדות, מבחינת יעדי שתי הפעולות והיקפן המבצעי והגיאוגרפי. הפעולה הראשונה מבין השתיים שהחלה לערך ביולי 1945 והסתיימה בקירוב ביולי 1947 ואשר נערכה באמריקה הצפונית בלבד, ביטאה את תפיסת האיום הביטחוני הלוקלי המצומצם ותפיסת הלוחמה וההתחמשות הזעירה, ששלטו אותה עת ב"הגנה" (אינני דן במקרה של הרצאה זו בגורם הבריטי שכמובן גם לו היה משקל חשוב לגבי היקף פעולה זו). לפיכך הושם בה הדגש על רכישת ציוד ייצור וחומרי גלם וכן ידע לייצורם, עבור התעש המחתרתי; על איסוף והשגת נשק קל; על פעולה לרכש מסיבי של ציוד רדיו ואלחוט וציוד היקפי עבור "שירות הקשר" ב"הגנה", ועל פעולה לרכישת אוניות גדולות וגיוס צוותים להשטתן – פעולה שהלמה ממילא את נטיותיה של ה"הגנה" להעניק משקל בפעולותיה בחו"ל למבצעי העפלה. עלות הפעילות שניתן לכנותה כפעילות ההתעצמות הצבאית המוקדמת, הסתכמה בכ-12 מיליון דולר. חלק נכבד ממנה, כ-8 מיליון דולר או כשני שלישים (ראו תרשים א), מומן באמצעות מגבית חשאית שערכה "קבוצת סונבורן", שהיתה ארגון של אישים יהודים אמריקאים, בעלי עמדה והשפעה, שהוקם כדי לסייע ל"הגנה" ואשר היה לגוף הפעולה המרכזי בהתארגנותה המחתרתית באמריקה הצפונית.

פעולת ההתעצמות השנייה, שהיתה הנרחבת מבין השתיים – ביעדיה ובהיקפה המבצעי והטריטוריאלי – כבר ביטאה תפיסת איום ביטחוני בעל היקף נרחב בהרבה, טוטלי באופיו, שיבוא מצד צבאות סדירים ומודרניים שיפלו מהמדינות הערביות השכנות. הפעולה שהחלה באוקטובר 1947 והסתיימה באפריל 1949, התרכזת על כן ברכש מסיבי של נשק ואמל"ח מסוגים שונים במטרה לבנות כוח צבאי מודרני, בעל מסוגלות לעמוד בפני האיום הטוטלי. אמנם נכללו בה מרכיבים חשובים מהפעילות המוקדמת באמריקה הצפונית שהרצף שלהם נשמר (כרכש ציוד הייצור וחומרי הגלם לתעש ורכש ציוד הקשר והאלחוט), וכן רכיבי פעולה חדשים שנוספו להם – הבולטים שבהם היו הרכש האווירי המצומצם שכלל עשרות מטוסי תובלה, סיור ואימון ו-8 מפציצים יעודיים כבדים; הגיוס המוגבר של טייסים ואנשי מקצוע אווירי להטסת המטוסים ולהפעלת יחידות העתידיות של חיל האוויר, וקנייה ואיסוף מסיביים של ציוד סיוע, מחנאי ותחזוקתי עבור צה"ל וחייליו. לפעולת ההתעצמות במרחב האמריקאי ניתן

להוסיף גם את עסקת הרכש הכללית במכסיקו שעיקר תרומתה, הכמות הענקית (הרבה למעלה ממיליון גלון) של דלקי מטוסים שנרכשו. ואולם מוקדיה העיקריים של פעולת ההתעצמות השנייה היו מרכזת של אירופה (צ'כיה בעיקר) ומערבה (צרפת ושוויץ ובמידה פחותה בהרבה איטליה ובלגיה), שם נרכשו כל הנשק ואמצעי הלחימה הדרושים לבניית והפעלת חיל האוויר ויחידות השדה של צה"ל. עלות כלל פעולת ההתעצמות הזו המכונה גם כפעולת ההתעצמות הצבאית בזמן המלחמה, היתה כ-73 מיליון דולר.

למימון פעולה בסדר גודל והיקף שכזה לא הספיקה המגבית שערכה "קבוצת סונבורן", שפעלה באורח חשאי ולא פומבי, ומחוץ לכתליו של הממסד היהודי והציוני, כלומר ללא שיתוף עם מנגנון ההתרמה המקובל והעיקרי שלו (כוונתי למגבית היהודית המאוחדת). פעולתה ותפוקתה הכספית הוגבלו גם בגין נסיבות ואילוצים אחרים כמו התחרות מצידן של מגביות אחרות שנערכו בפומבי ובמקביל לה (למשל מגביות האצ"ל בארה"ב), נטיית התורמים המחויבים והגדולים לתרום באמצעות מנגנון ההתרמה הקהילתי המקובל, הלחץ שהפעיל מנגנון "המגבית המאוחדת" על "קבוצת סונבורן", בעיקר בעיתות הקמפיינים השנתיים שלה, להפסיק את איסוף הכספים החשאי, והיות כמה מראשיה ופעיליה המרכזיים של "קבוצת סונבורן" בעצמם פעילים מרכזיים ב"מגבית המאוחדת". עובדה זו יצרה אצל האחרונים שסע נאמנויות וניגודי אינטרסים, שהקשו על הגדלת היקף פעולת ההתרמה החשאית.

על רקע כל זאת נוצר הצורך ביצירת מקור מממן חלופי ל"מגבית סונבורן", למימון פעולת ההתעצמות הנרחבת. לצורך זה הושגו, בשלהי 1947, הסכמים, בין הנהלת הסוכנות שיוצגה על-ידי בן גוריון ואליעזר קפלן ובין ראשי "המגבית היהודית המאוחדת" שיוצגו על-ידי הנרי מונטור וא.ה. סילבר. בהסכמים נקבע כי ה"הגנה" תפסיק את איסוף הכספים החשאי באמריקה הצפונית. בתמורה לזאת, הוסכם כי יוקצו לצרכים הביטחוניים של ה"הגנה" והיישוב כ-25 מיליון דולר מתוך 50 המיליון הראשונים שתגייס "המגבית המאוחדת" בקמפיין 1948, שבו הוצב יעד התרמה חסר תקדים של 250 מיליון דולר. בנוסף תוכנן מפתח חלוקה, שלפיו אמורה היתה ה"הגנה" לקבל חלק מסוים מהכנסות הג'וינט (הג'וינט צידד בשילוב הצרכים הביטחוניים של ה"הגנה" בקמפיין 1948) במגבית המאוחדת, אם וכאשר יושגו סכומים מעל 50 מיליון הדולר הראשונים. ראוי לציין כי ההסכמים הללו בנוגע לצרכים הביטחוניים של היישוב, לא כללו את הסכומים שנועדו להיות מועברים ממילא לסוכנות לצרכי הרכיבים השונים הקשורים בבנייה הציונית בארץ ואשר נועדו להוות חלק מרכזי בהקצאות מהכנסותיו של קמפיין 1948. מבחינה זו היוו, על כן, ההסכמים מפנה היסטורי בפעולתה של "המגבית היהודית המאוחדת" וביחסה לצרכי היישוב בארץ. זאת מאחר שבכל הקמפיינים שקיימה עד 1948 נהגה זו להעביר לסוכנות את חלקה בהכנסות הקמפיינים, תחת סעיף כולל הנוגע לצרכי הבניין של המפעל הציוני בארץ ונמנעה מהעברות של כספי תרומות, ספציפית לצרכי ביטחון. חשוב עוד יותר מזאת לצורך דיונונו הוא שההסכמים הללו, כפי שנראה בהמשך, שמשו בסופו של דבר כמפתח, או כהסכם מסגרת, לחלקה של גולדה מאיר והמגבית הביטחונית לרכש שבראשה עמדה, בכלל ההכנסות של קמפיין 1948.

ב. 'מגבית גולדה'

1. הסיבות ליציאתה של גולדה למשימת גיוס הכספים בארה"ב

נעבור עתה לדון במגבית גולדה ובדרכי התנהלותה, והשאלה המתבקשת העולה מיד היא מדוע בכלל היה צורך בקיום מגבית ביטחונית לרכש בראשות גולדה בארה"ב אם כבר הושגו הסכמים מוקדמים בין הסוכנות וה"הגנה" לבין "המגבית היהודית המאוחדת" בעניין הקצאת כספים לצרכי ביטחון? עלי להודות שתשובה ישירה ומפורשת לשאלה זו לא מצאתי במקורות הנוגעים להסכמים אלה ולמגבית גולדה, שהם, אגב, מועטים ביותר. יחד עם זאת, עיון במספר מקורות הדנים בגישתם של פעילי "המגבית היהודית המאוחדת" והתורמים הקבועים (המחויבים) מהיהדות האמריקאית, לאופני ודרכי חלוקת והקצאת כספי התרומות, וכן בחינת הדרכים והשיטות שלפיהם התנהלו שני מסעות המגבית שערכה גולדה בארה"ב, עשויים לתת מענה אפשרי לשאלה זו.

בדיקת אותם מקורות והתחקות אחרי דרכי התנהלות שתי המגביות, מעלים שהתשובה לשאלה זו, קשורה, כנראה, בצורך שהתקיים לפנות לליבם של היהודים האמריקאים ולשכנעם בנחיצות התרומות למען הנושא הביטחוני. וכשאי אומר היהודים האמריקאים כוונתי בעיקר לשני קהלי יעד או ציבורים: האחד, הפעילים המקצועיים של מנגנון "המגבית היהודית המאוחדת", האמונים על נושאי גיוס הכספים מטעמה, והעסקנים ואישי הציבור שהנהיגו אותה (שעשו תפקידם בהתנדבות וללא שכר); והשני, היהודים התורמים, בעיקר המתחייבים שבהם – מדובר היה ביהודים מבוססים היטב כלכלית, חלקם עשירים, שהתחייבו לתרום מידי שנה, ואף תרמו סכומים ניכרים, לקמפיינים של "המגבית היהודית המאוחדת". נפתח בפעילי מנגנון "המגבית המאוחדת" ועסקניה של המגבית. פעילים ורבים מעסקנים אלה גילו, כאמור, הסתייגות מסורתית מהקצאות ישירות של תרומות לצורכי ביטחון היישוב בארץ. הם חששו כי הקצאות מיוחדות לצורכי ביטחון יפגעו בכלל הכנסות הקמפיינים השנתיים של "המגבית המאוחדת", דבר שיוביל בתורו לפיחות בהקצאות השנתיות לצורכי הסעד והרווחה של הקהילות היהודיות באמריקה הצפונית – שהיוו צד משתתף ב"מגבית המאוחדת" דרך ארגוני "הפדרציות וקרנות הרווחה הקהילתיות" (שני הגופים הנוספים שהשתתפו ב"מגבית היהודית המאוחדת" היו הג'וינט, שהיה אמון על הסיוע לפליטים היהודים באירופה ולקהילות יהודיות נזקקות ברחבי העולם ושתי הקרנות הציוניות – קרן היסוד וקרן הקיימת לישראל). פיחות בהקצאות השנתיות לצרכים קהילתיים וכן פיחות בהקצאות לצרכים יהודיים מחוץ לארה"ב, פירושם מבחינת פעילים ועסקנים אלה היה פגיעה במעמדם כמגייסי כספים מקצועיים וכיוצא מזה – גם פגיעה במעמדם בציבוריות היהודית המקומית, בארה"ב. בנוסף לזאת, הרבה מפעילים ועסקנים אלה היו יהודים מתבוללים ולא ציוניים, שחסרו הבנה ואמפטיה כלפי המאורע הגדול שעמד להתרחש כעבור כמה חודשים בארץ ישראל (הכוונה לעזיבת הבריטים את הארץ והכרזת העצמאות בעקבותיה).

אשר ליהודים התורמים, בעיקר המתחייבים שבהם: אלה תרמו בקביעות, מידי שנה, סכומים, לעיתים ניכרים, לקמפיינים של "המגבית המאוחדת", תוך ידיעה שהכספים שתרמו ישרתו מטרות יהודיות נרחבות שסביבן התקיים קונסנזוס ציבורי רחב (יהודי ולא יהודי כאחד) – כסיוע רווחה ליהודים נזקקים בקהילות היהודיות המקומיות בארה"ב, סיוע לקהילות יהודיות נזקקות ברחבי העולם ובעיקר לפליטים היהודים שגדשו את מחנות ההשמדה לשעבר, וסיוע לצרכי המפעל הציוני בארץ. לעומת זאת, בגין תסביך הנאמנות האזרחית לארה"ב שבו היו נתונים והאמברגו שהטיל הממשל האמריקני על יצוא נשק לצדדים המתעמתים בארץ ישראל, חששו יהודים אלה להרים תרומות שישמשו לרכש נשק ואמצעי לחימה ואשר יופעלו בקרבות בארץ ישראל.

לאור הסתייגותם הנחרצת של פעילי "המגבית המאוחדת" והתורמים היהודים הקבועים מהרמת והקצאת תרומות לצרכי ביטחון ורכש, נוצר צורך לנקוט בפעולה הפונה לרגש ולהגיון כאחד; בפעולה שתסלול דרך לליבם ורגשותיהם היהודיים של יהודים אלה, שבאמצעותה יובהרו להם מרכזיותו של הרכיב הביטחוני שישולב בקמפיין הקרוב של "המגבית היהודית המאוחדת" (קמפיין 1948) והקריטיות שלו לגבי סיכוייו של היישוב היהודי לשרוד ולנצח את המלחמה על עצמאותו המדינית. משימה זו הוטלה על גולדה מאירסון, שבאותה עת היתה ראש המחלקה המדינית של סניף הסוכנות בירושלים. ואולם מה היו הסיבות ומה היו התכונות שבהן ניחנה, שעשו אותה מתאימה למלא תפקיד כזה? וכן מה היו הסיבות להעדפתה למשימה זו על פני אישים ארצישראלים בעלי מהלכים "במגבית המאוחדת" ובקרב התורמים היהודים הגדולים – כמו, למשל, אליעזר קפלן, גזבר הסוכנות, שהיה איש כספים כשרוני ברמה הבינלאומית, ובעל ניסיון רב בגיוס כספים בחו"ל וביבשת אמריקה?

ראשית, גולדה היתה נטועה היטב בהווייה התרבותית היהודית בארה"ב. היא גדלה כילדה וכנערה מתבגרת בארה"ב, את לימודיה היסודיים והתיכוניים עשתה בבתי הספר של הקהילה היהודית, והיא יכלה לתקשר באורח שוטף עם היהודים המקומיים בשפתם, כלומר באנגלית. לעומתה, קפלן, שבקושי דיבר אנגלית, יכול לתקשר עם היהודים המקומיים ביידיש בלבד. שנית, גולדה ניחנה ביכולת לתקשר בלשון פשוטה ולבבית ולדבר מעומק הלב. תכונות אלה בלטו בעת שליחותיה הקודמות בארה"ב, בשנות השלושים, בשירות מגביות ההסתדרות ותנועת העבודה. קפלן, לעומתה, היה בעל אישיות מאופקת ולא מוחצנת ועם נטיות לפורמליזם בהתנהלותו. בתכונותיו אלה התאים יותר למשימות גיוס כספים בפורומים מצומצמים, של בעלי הון ועסקים, מאשר בכנסים המוניים של תורמים. דבר שלישי הוא הניסיון הקודם שצברה גולדה בפעולות הסברה וגיוס כספים בארה"ב ובקהילות יהודיות

דוברות אנגלית באתרים אחרים (כדרא"פ למשל). סיבה אחרונה, שלא קשורה ביתרונותיה של גולדה, היא שקפולן ובמיוחד בן גוריון, היו טרודים במשימות אחרות שהצריכו את הישארותם באותה עת בארץ.

2. המגבית והשיטות/דרכים שלפיהן התנהלה

גולדה קיימה בארה"ב שני סבבים של מגבית לצורכי רכש ביטחוני. הראשון מביניהם החל ב-25 בינואר 1948 ונמשך עד לסוף מרס של אותה שנה. הסבב השני החל מאמצע מאי 1948 לערך ונמשך עד לסוף יולי. סבב המגבית הראשון הקדים בכחודש את קמפיין 1948 של "המגבית היהודית המאוחדת" שנועד להיערך בחודשי האביב של אותה שנה, אך למעשה היווה חלק ממנו. ובאילו מובנים? ראשית, במובן זה שנעשו על-ידי גולדה מאמצי הסברה ושכנוע אצל אותם תורמים מתחייבים שאמורים היו ממילא לתרום לקמפיין 1948 של "המגבית המאוחדת". תורמים אלה התבקשו לתת מפרעות (מקדמות) על חשבון התחייבויותיהם לקמפיין 1948 לטובת הרכש הביטחוני. דבר שני, גולדה פעלה בשיתוף עם פעילי מנהיגי ועסקני "המגבית המאוחדת" והסתייעה בידי פעילי מנגנון המגבית, שארגנו בעבורה את אספות התורמים (לעיתים היו 5-6 כאלה ביום). בנוסף, היו לא מעט מקרים שבהם התלוו אליה מנהיגים מ"המגבית המאוחדת" לאספות אלה, עובדה שתרמה לחיזוק מעמדה בקרב התורמים והוסיפה יתר תוקף לשליחותה. כל אותם שיטות פעולה תקפים גם לסבב השני של מגבית, שכבר השתלב בקמפיין הגדול של "המגבית המאוחדת" ואף הביא להארכתו.

מבין מנהיגי ועסקני "המגבית היהודית המאוחדת" שסייעו לגולדה מצוינים במקורות ארבעה: הנרי מונטור, סגן מנהל המגבית ומחבריה החשובים של "קבוצת סונבורן"; הנרי מורגנטאו (הבן), לשעבר שר אוצר בממשל האמריקאי, שכיהן כנשיא הכללי של המגבית; והרולד גולדנברג ופיל רוזוולד, שניהם מראשיה של "קבוצת סונבורן" ומעסקניה החשובים של המגבית. בולט מכולם בעזרתו לגולדה היה מונטור, שהטיל את כובד משקלו והשפעתו ב"מגבית המאוחדת" למען משימתה. כשלב ראשון והכרחי לקראת הסבב הראשון של מגביתה, הוא סייע לה להיחשף לתקשורת האמריקאית, ובדרך זו להחדיר את שמה ואת צרכי היישוב בארץ (הביטחוניים) לתודעת הציבור היהודי. זאת, באמצעות ארגון מסיבת עיתונאים ענקית במרכז האו"ם בלייק סקסס, שם נאמה על צרכי היישוב. למחרת (ב-27 בינואר) הסדיר את הופעתה בפני כנס של פעילי ועסקני "המגבית היהודית המאוחדת" ו"הפדרציות היהודיות". הופעתה בכנס ונאומה המשכנע שנגע לליבם של באי הכנס, הכשיר את הקרקע להתגייסותו של מנגנון המגבית למען שליחותה ולשילובה במסעות ההתרמה של "המגבית המאוחדת". מונטור גם היה האיש שהסדיר את שילוב הסבב השני של מגביתה בקמפיין 1948.

לאור הסיוע הרב שקבלה גולדה מפעילי מנגנון "המגבית המאוחדת" ועסקניה, נשאר לברר את מהות ומשמעות התפקיד שמילאה היא עצמה בהצלחת מגביתה; את הערך המוסף שהיא הביאה עימה שתרם להצלחת מגביתה. ובכן, תרומתה היתה ביכולתה לשכנע את התורמים היהודים בנחיצות של הכללת 'הרכיב הביטחוני' בקמפיין 1948 של "המגבית המאוחדת"; ביכולתה לשכנעם בהכרחיות שבהרמת תרומות גם כלפי הצרכים הביטחוניים של היישוב בארץ, וזאת בנוסף לתרומות שירימו ממילא כלפי צורכי הבניין של היישוב. היא עשתה זאת בדרכה הפשוטה, הישירה והלבבית, תוך יצירת קשר הדוק בין התרומות שיועלו לצורכי ביטחון לבין סיכויו של היישוב היהודי בארץ לשרוד – פיסית ומדינית – וכפועל יוצא, גם של יתר התפוצות היהודיות בעולם.

על יכולת השכנוע שהפגינה גולדה באסיפות התורמים שאורגנו עבורה בקמפיין 1948 ועל הצלחותיה בו, עמד הנרי מונטור עצמו, במסיבת עיתונאים שהתקיימה כעבור כשנה (20.7.49) בזמן התנהלות קמפיין 1949 של "המגבית המאוחדת" (ראוי לציין שגולדה שולבה גם בקמפיין זה, בכדי לעשות שימוש בכוח השפעתה על הציבור היהודי לצורך הגדלת סך הכנסותיו של הקמפיין, שחלק גדול מהם נועד לצרכי המדינה הצעירה בת השנה). מונטור אמר שפשטותה, חריצותה וכוח השכנוע שלה, חבבו אותה על הקיבוץ היהודי בארה"ב. עוד הוסיף, בהתייחסו לקמפיין 1948 של "המגבית היהודית המאוחדת", שהשפעתה על המוני התורמים שנכחו באסיפות "המגבית המאוחדת" היתה כה גדולה, עד שאלה הלכו לבנקים שלהם בכל קהילה שהשתייכו אליה, כדי ללוות כספים כבסיס למפרעה על חשבון התחייבויותיהם לאותו קמפיין.

3. הסכומים שהעלתה גולדה במגביתה וחלקם במימון פעולת ההתעצמות הצבאית במלחמת העצמאות

בסבב הראשון של מגביתה העלתה גולדה כ-50 מיליון דולר, שמתוכם הופרשו לצרכי הרכש הביטחוני כ-25 מיליון. בסבב השני של מגביתה העלתה אף למעלה מ-50 מיליון דולר, שמתוכם הוקצו לצרכי הרכש הביטחוני כ-16 מיליון. הסכומים הללו סייעו לממן (ראו תרשימים ב ו-ג) כ-56 אחוז מעלויות פעולת ההתעצמות באירופה ובאר"ב בזמן המלחמה וכ-70 אחוז מפעולת ההתעצמות באירופה לבדה – שם נרכשו רוב הנשק ואמצעי הלחימה שצה"ל (כוחות השדה וחיל האוויר שלו) נזקק להם במלחמת העצמאות.

מקור: <http://www.goldameir.org.il/index.php?dir=site&page=content&cs=5341&langpage=heb>